

KURTUBÎ (Ö. 656/1258) VE EL-MÜFHİM ADLI MÜSLİM ŞERHİ

Hasan YENİBAŞ^(*)

Öz

Endülüslü fakih ve muhaddis Kurtubî (ö. 656/1258), ilk eğitimini memleketi olan Kurtuba ve çevresinde almıştır. Daha sonra da Mekke, Medine ve Mısır gibi ilim merkezlerini dolaşmış ve İskenderiye'ye yerleşerek bu şehirde hayatının sonuna kadar medresede talebelere dersler vermiştir. Müslim'in Sahih'ini ihtisar eden Kurtubî, daha sonra bu esere el-Müfhim adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerh Müslim'in muhtasarına yapılmış olsa da, muhteva olarak tam metin Müslim şerhlerini aratmayacak genişliktedir. Kurtubî, bir dil âlimi ve fakih olması itibarıyla şerhinde filolojik ve fukhî tahlillere geniş yer vermiştir. Erken dönemde yazılmış olmasına rağmen medrese talebelerinin ihtiyaçları gözetilerek yazıldığı için sistematikteki güzellikle dikkat çeken el-Müfhim'in ilim dünyası tarafından yeterince tanınmadığı görülmektedir. Bu çalışmada Kurtubî ve Müslim şerhi tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurtubî, Müslim, Sahih, Muhtasar, el-Müfhim, Şerh

al-Qurtubi (d.656/1258) and His Commentary Book al Mufhim on Sahih Muslim

Abstract

Andalusian jurisprudence (faqih) and relater (muhaddith) al-Qurtubi (d. 656/1258), recieved his first education in his homtown Cordoba and around. Then he went to education centers such as Mecca, Medina, Egypt and after settling in Alexandria he taught in madrasah until the end of his life. After summarizing Sahih of Muslim, al-Qurtubi wrote a commentary called al-Müfhim. Although this commentary was made for the summary (mukhtasar) of Muslim, in terms of content, it was as comprehensive as full text commentaries of Muslim. Since Qurtubi was linguist and jurisprudence, he made linguistic and juridical analysis in his commentary. Although al-Mufhim was written in the early period, since it was written for the needs of madrasah students, it has beauty in its systematic. And it is seen that this al-Mufhim is not sufficiently known by the world of science. This work will be introducing al-Qurtubi and his Commentary of Muslim.

Keywords: Qurtubi, Muslim, Sahih, Mukhtasar, al-Müfhim, Commentary

^{*)} Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı,
(e-posta: hasanyenibas@hotmail.com)

Giriş

Hadislerin rivayeti kadar, doğru anlaşılması da önem arz etmektedir. İlk asırlardan itibaren hadis âlimleri hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacak değişik eserler te'lif etmişlerdir. Bu bağlamda yazılan eserlerin başında şerh niteliğindeki çalışmalar gelmektedir. İslam âlimleri hem kendi ilmî formasyonlarını hem de yaşadıkları çağın ilim müktesebatını yansıtan şerhler kaleme almışlar ve bu alana önemli katkılar sağlamışlardır. Üzerine en çok şerh çalışması yapılan hadis kitaplarından biri kuşkusuz Müslim'in *Sahîh*'idir¹. Bu esere şerh yazan âlimlerden biri de Ahmed b. Ömer b. İbrâhim el-Kurtubî'dir (ö. 656/1258).

İslamî kaynaklarda Kurtubî deyince öncelikle *el-Câmî' li-ahkâmi'l-Kur'an* adlı meşhur tefsirin müellifi olan Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) akla gelmektedir. Aynı zamanda hadisçi olmasından dolayı hadis kaynaklarında Kurtubî ismi geçtiği zaman da bu Kurtubî'nin akla gelmesi ihtimalden uzak değildir. Nitekim bir müfessir olmasına rağmen Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin hadis ilmindeki yeri doktora seviyesinde bir çalışmaya konu olmuşken², bir hadis âlimi olan Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî (ö. 656/1258) üzerine akademik düzeyde bir çalışma yapılmamıştır. Bir başka ilginç mesele de çalışma konumuzu teşkil eden Kurtubî, müfessir olan Kurtubî'nin hocası olduğu için, çalışmalarda Kurtubî'nin hocaları bağlamında kendisinden bahsedilmiş olmasıdır³.

Akademik düzeyde hakkında henüz bir çalışma yapılmamış olması ve hadis alanında yapılan çalışmalarda dipnot seviyesinde bile olsa pek fazla görüşlerine yer verilmemesi Kurtubî'nin ülkemizde yeterince tanınmadığını göstermektedir. Gerek hadis edebiyatı alanında, gerekse hadis şerhine ilişkin çalışmalarda Kurtubî'nin Müslim şerhi olan *Müfhim*'e yer verilmemesi de bu kanaatimizi desteklemektedir. Aslında Müslim şerhlerinden bahseden eserler Kurtubî'nin *Müfhim* şerhine de yer vermektedirler⁴. *Müfhim*'in ilk neşrinin ancak 1995 yılında yapılabilmiş olması, bu eserin kütüphanelerde ve literatürdeki yerini almasını geciktirmiş olmalıdır.

- 1) Üzerine en çok şerh çalışması yapılan hadis kitabı Buhârî'nin *Sahîh*'idir. Kemal Sandıkçı, "*Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*" adlı eserinde 197 adet Buhârî şerhini tanıtmaktadır (bkz. S. Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 23-89). Müslim'in *Sahîh*'i üzerine de çok sayıda şerh yazılmıştır. Mübarekfürî bu şerhlerden 13 tanesini Tirmizî'nin Sünen'ine yazdığı şerhin mukaddime kısmında kısaca tanıtmaktadır. Bkz. Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim Mübarekfürî, *Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahfezî*, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1359, C. 1, s. 257-260.
- 2) Arif Gezer, *Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.
- 3) Bkz. Gezer, *Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 41-43; Ahmet Oğuz, *Kurtubî'nin "et-Tezkire bi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire" Adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı ile İlgili Hadislerin İncelenmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 14-15; İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsirinde Kıraat Olgusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009, s. 14-15.
- 4) Mübarekfürî, *Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahfezî*, C. I, s. 257-260.

Şu halde Kurtubî'nin ve Müslim şerhleri arasında önemli bir yeri olan *Müfhim*'in tanıtılmasının bir ihtiyaç olduğu aşîkardır. Zira erken dönem şerhlerinden birinin tanınması hem özel olarak Müslim şerhlerinin, hem de genel olarak şerh literatürünün gelişim seyrini takip etmeye yardımcı olacaktır.

I. HAYATI VE ESERLERİ

Tam adı Ebu'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Ensârî el-Kurtubî'dir. 578'de (1182) Kurtuba'da doğan müellif, İbnü'l-Müzeyyin künyesi ile de anılmaktadır. Hadîşçi kimliğinin yanı sıra Mâlikî fıkhnın önde gelen âlimlerinden biri kabul edilmektedir⁵. Kaynaklarda hayatı hakkında geniş bilgi bulunmayan Kurtubî, ilk eğitimini doğduğu şehir olan Kurtubâ'da almıştır. Burada pek çok hocadan ders aldıktan sonra küçük yaşta babasıyla birlikte Mağrib'e giden Kurtubî, bu seyahatleri sırasında Tilimsân'da Ebû Muhammed Abdullah b. Süleyman el-Yahsûbî'den hadîs ve fıkıh öğrendi. Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta*'nın ve *Sahîh-i Müslim*'in rivâyet icâzetini aldı. Fas'ta Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İsâ el-Ezdî ve Ebû Abdurrahman Muhammed el-Tüçibî'den, Sebte'de Abdülhak b. Muhammed b. Abdülhak el-İşbilî'den ilim öğrendi⁶.

Daha sonra da Mekke, Medine, Kudüs ve Mısır gibi ilim merkezlerine sehayatte bulundu⁷. Kendisinin ilim öğrenme gayretinin yanı sıra, babasının da onun yetişmesi için çok istekli olduğu anlaşılmaktadır⁸. Kurtubî, ilmî seyahatlerinin ardından Mısır'ın İskenderiye şehrine yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar burada hadîs ve fıkıh dersleri vermiştir. Kurtubî'ye bu şehre nispetle "*İskenderiye'nin âlimi*" denilmiştir⁹.

Ebu'l-Hasan b. Yahyâ el-Kureşî, Ebû Abdullah b. el-Ebbâr, Ebû Muhammed ed-Dimyâtî ve Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî gibi kimseler kendisinden ders almışlardır. Talebeleri içerisindeki en meşhuru müfessir olarak bilinen Kurtubî'dir. Kurtubî hocasından

-
- 5) İbrahim b. Ali Muhammed İbn Ferhûn el-Ya'meri el-Malikî, *ed-Dibacü'l- Müzheb fi Marifeti A'yani'l-Mezheb*, Thk. Muhammed Ahmedî Ebû'n-Nûr, Dâru't-Türas, Kahire, 1972, C. I, s. 240-242; Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Thk. Abdurrahman et-Türkî, Kahire, 1419/1988, C. XVII, s. 381; , Ahmed b. Muhammed Makkarî, *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endülüsi'r-tatib*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sadır, Beyrut, 1408/1988, C. II, s. 615; Selâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, Tkh. Ahmed el-Arnavud vd., Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420/2000, C. VII, s. 173; Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. Muhammed İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, Thk. Abdülkadir el-Arnavud, Dimaşk, 1986-1993, C., VII, s. 473; Hayreddîn Ziriklî, *A'lâm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, C. I, s. 186.
  - 6) İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, C. I, s. 241-242; Topaloğlu, Nuri, "*Kurtubî, Ahmed b. Ömer*", *DİA*, 2002, İstanbul, C. XXVI, s. 454; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi Kitabı Müslim*, Thk. Muhyiddin Dib Müstü, Ahmed Muhammed es-Seyyid, Yusuf Ali Beydevî, Mahmud İbrahim Bezzâl, Beyrut, 1417/1996, C. I, s. 36-37 (neşredenlerin girişi).
  - 7) İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, C. I, s. 241.
  - 8) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 31 (neşredenlerin girişi).
  - 9) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 32-33 (neşredenlerin girişi).

Müfhim'i okumuştur¹⁰. Kurtubî, *el-Câmû li ahkâmi'l-Kur'ân*'da hocasından “şeyhimiz” ve “*fakih*” diyerek sitayişle zikrederek görüşlerine yer vermektedir¹¹.

Kurtubî, hayatının erken dönemlerinde aklı ilimlerle meşgul olmuş¹² ama daha sonra hadis, fıkıh, belâgat ve Arap dilinde derinleşmiştir¹³. Kurtubî, 4 Zilkâde 656/1258'de İskenderiye'de vefat etmiştir¹⁴.

Kurtubî, hadis ve fıkıh alanlarında pek çok eser te'lif etmiş, ancak günümüze dört eseri ulaşmıştır. Önce *Telhîsu Sahîhi Müslim* adıyla Müslim'in *Sâhîh*'ini ihtisar etmiştir¹⁵. Bu eserde hadislerin senedlerine yer vermemiş ve mükerrer hadisleri almamıştır¹⁶. Kurtubî, hadis talebeleri için te'lif ettiği bu eserin ilgiyle karşılandığını ve faydalı olduğunu görünce hadislerin daha iyi anlaşılması için bu kitaba “*el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*” adıyla bir şerh yazmıştır. Çalışmamıza konu edindiğimiz bu kitap, Kurtubî'nin en meşhur eseridir. *Müfhim*'in iki ayrı neşri yapılmıştır. İlki “*el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*”¹⁷, ikincisi ise, bizim de çalışmamızda esas aldığımız *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*” adlı neşirdir¹⁸. *Müfhim*, sonraki dönemlerde hadis şarihleri tarafından ilgiyle karşılanmış ve muteber bir şerh olarak kabul edilmiştir. Kurtubî'den sonra Müslim'e şerh yazan Zevâvî¹⁹ ve Übbî'nin²⁰ eserlerine temel aldıkları dört şerhten biri *Müfhim* olmuştur. Buhârî şarihlerinden İbn Hacer²¹ ve Aynî²² de *Müfhim*'den çok sayıda

10) Hasan Mahmud Selmân, *el-İmâmu'l-Kurtubî: şeyhu eimmeti't-tefsîr*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1993, s. 71-72.

11) Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmî li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006, C. VI, s. 76; C. VIII, s. 171; C. XVII, s. 209.

12) Makkarî, *Nefhu't-tîb*, C. II, s. 615; Safedî, *el-Vâfi*, C. VII, s. 173.

13) Topaloğlu, “*Kurtubî, Ahmed b. Ömer*”, *DİA*, C. XXVI, s. 454.

14) Makkarî, *Nefhu't-tîb*, C. II, s. 615.

15) Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatrafe li-beyânî meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe: Hadis Literatürü*, Çev. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 3.

16) Bu eser, Rif'at Fevzi ve Ahmed Mahmûd el-Hûlî tarafından neşredilmiş ve iki cild olarak Kahire'de basılmıştır (1409/1988).

17) Bu neşir Ebû Ferhâ el-Hüseynî, Ebû'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî, İbrâhim el-Ebyârî, Hamza ez-Zeyn ve Muhammed b. Abdülhakim el-Kâdî tarafından yapılmış ve beş cilt olarak Kahire'de basılmıştır (1415/1995).

18) Bu neşir Muhyiddin Dib Müstü, Ahmed Muhammed es-Seyyid, Yusuf Ali Bedyevî ve Mahmûd İbrahim Bezzâl tarafından gerçekleştirilmiş ve Beyrut'ta 1417/1996'da ilk baskısı yapılmıştır.

19) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 11 (neşredenlerin girişi).

20) Muhammed b. Halfe el-Übbî, *İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trs., C. I, s. 47.

21) Örnek olarak bkz. Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru Taybe, Riyad, 1426/2005, C. I, s. 211, 212, 215, 218, 219, 220, 223, 226, 230, 232, 233, 234, 238, 245, 249, 262, 270.

22) Örnek olarak bkz. Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001, C. VII, s. 375, 378, 386.

iktibasta bulunur. Özellikle İbn Hacer'in *Müfhim*'e çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Makkârî, *Müfhim*'in kıymetini takdir sadedinde şu tespiti yapar: “*Müslim şarihlerinden İmam Nevevî'nin şerhinde sıkça başvurması ve onu kaynak olarak göstermesi onun kıymet ve şerefini göstermesi için yeterlidir. Çünkü Müfhim kitapların en kıymetlilerindedir.*”²³ Ancak biz araştırmalarımız sırasında Makkarî'nin bu tespitini doğrulayacak bilgilere Nevevî şerhinde ulaşabilmiş değiliz.

Kurtubî'nin günümüze ulaşan bir diğer eseri de *Keşfü'l-kınâ' an hükmî'l-vecd ve's-semâ'*²⁴. Kurtubî'nin günümüze ulaşan ama henüz neşredilmeyen bir kitabı da *İhtisâru Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseridir²⁵. Ayrıca Buhârî'nin Sahîh'ine bir şerh yazdığına dair bilgiler varsa da²⁶, bu şerhin Kurtuba'lı bir başka âlim olan Buhârî şarihi İbn Battâl el-Kurtubî'nin eseriyle karışmış olabileceğini düşünüyoruz.

Kurtubî'nin günümüze ulaşmasa da, *Müfhim*'de işaret ettiği bazı eserlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitaplardan tespit edilebilenler şunlardır: Fıkıh usulüne dair yazdığı “*Usûlu'l-fikh*”²⁷, “*Şerhu't-Telkîn*”²⁸, “*el-İ'lâm*”²⁹ ve tek lafızla üç defa boşamanın hükmü ile şarap içen kimsenin namazının kırk gün kabul olmayacağına dair iki ayrı cüz³⁰.

II. ŞERHİNDE YARARLANDIĞI KAYNAKLAR

Kurtubî, şerhini te'lif ederken pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Zaten İslâmî ilimler tarihine bakıldığı zaman âlimlerin kendilerinden önceki eserlerden bol miktarda yararlandıkları görülür. Kurtubî'nin yaşadığı dönem itibariyle, diğer alanların yanı sıra hadis şerhiyle ilgili önemli bir literatürün ve metodolojinin geliştiği söylenebilir. Zira önemli hadis şarihlerinden Hattâbî (ö. 388/998), İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Kâdî İyâz (ö. 544/1149) Kurtubî'den daha önce bu alanda eser vermiş önemli isimlerdir. Kurtubî, eserinde yaptığı atıflardan da anlaşıldığı üzere özellikle Hattâbî³¹ ve Kâdî İyâz'dan³² oldukça fazla yararlanmışır. Bu âlimler içerisinde *Müfhim*'de varlığı en çok hissedilen şerh Kâdî İyâz'ın *İkmâlü'l-Mül'im bi fevâidi Müslim* adlı Müslim şerhidir. Şunu ifade etmeliyiz ki, Kurtubî, Kâdî İyâz'ın şerhinde yer alan bilgileri daha sistematik olarak ve

23) Makkarî, *Neşhu't-tîb*, C. II, s. 615.

24) Dâru's-Sahabe li't-Türas yayınevi tarafında Tanta'da basılmıştır (1412/1992).

25) Bu eserin yazma nüshalarından biri Konya Mevlânâ Müzesi'nde 617 kayıt numarasıyla mevcuttur.

26) Topaloğlu, “*Kurtubî, Ahmed b. Ömer*”, *DİA*, C. XXVI, s. 455.

27) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 186.

28) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 496. Kurtubî bu eserden bahsederken “*Allah tamamlamaya muvaffak etsin*” kaydını koymuştur. Bu eserini tamamlayamamış olabilir. Kurtubî bu eserini Kâdî Abdulvehhâb'ın (ö. 422/1031) “*Kitâbu't-Telkîn fi fikhî'l-Mâlikî*” adlı eserine şerh olarak yazmış olmalıdır. Bkz. *el-Müfhim*, C. I, s. 39 (neşredenlerin girişi).

29) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. VI, s. 183.

30) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 39 (neşredenlerin girişi).

31) Örnek olarak bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 150, 162, 217, 239, 243, 288, 323, 555, 601.

32) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 225, 250, 301, 437; C. II, s. 126, 136, 142, 193, 227, 257, 277.

seçerek vermiştir³³. Daha sonra da Hattâbî'nin *Meâlimu's-sünen* ve *A'lâmü'l-hadis Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* adlı şerhleri gelir.

Kurtubî, Mâlikî fıkhnın önemli temsilcilerinden olduğu için şerhinde fikhî izahlara da genişçe yer verir. Fikhî açıklamaları yaparken de sadece mezhebiyle sınırlı kalmaz. Diğer fikhî mezheplerinin görüşlerini de zikreder. Bu bağlamda başta Mâlik, Ebû Hanife, Şafî ve Ahmed b. Hanbel olmak üzere Nâfi', Zührî, Nehâî, Said b. Müseyyeb, İshak b. Râhûye, Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan ve Züfer gibi fakihlerin isimlerini de görüşleri sözü konusu olunca zikreder³⁴. Hanefî fakihlerden Tahavî (ö. 321/933)³⁵ ve Semerkandî'den (ö. 373/983)³⁶ önemli ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Taberî (ö. 310-922)³⁷ ve İbnü'l-Münzir'in de (ö. 318/930)³⁸ fikhî görüşlerine şerhinde yer vermiştir.

Kurtubî'nin fikhî meselelerde görüşleri en çok yer verdiği âlimler, İmam Mâlik'in yanı sıra diğer Mâlikî ulemâsıdır. Bu bağlamda İmam Mâlik'in talebeleri İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806)³⁹, İbn Vehb (ö. 197/813)⁴⁰, Eşheb (ö. 204/819)⁴¹, İbnü'l-Mâcişûn (ö. 212/827)⁴² ve Mâlikî fıkhnın en önemli kaynakları arasında sayılan *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'nın müellifi Sahnûn (ö. 240/854)⁴³ dikkat çekmektedir. Bunun dışında Asbağ (ö. 225/827)⁴⁴, İbn Habîb (ö. 238/852)⁴⁵, İbn Şa'bân (ö. 355/966)⁴⁶, Ebherî (ö. 375/986)⁴⁷, İbnü'-Kassâr (ö. 397/1007)⁴⁸, Dâvûdî (ö. 402/1011)⁴⁹, Ebu'l-Hasan el-Kâbisî (ö. 403/1012)⁵⁰, İbn Abdilber (ö. 463/1071)⁵¹ ve Bâcî (ö. 474/1081)⁵² gibi önemli Mâlikî fakihleri de kaynakları arasında yer almaktadır.

33) Örnek olarak bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 18-21. Krş. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mül'im bi fevâidi Müslim*, Thk. Yahya İsmail, Dâru'l-Vefâ, Medine, 1419/1998, C. II, s. 260-263.

34) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 131, 135, 140, 145, 157, 167.

35) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 271, 363, 471, 629; C. III, s. 146; C. IV, s. 131.

36) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 420, 449, 461, 574; C. II, s. 164.

37) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 202, 342, 359, 420; C. II, s. 95; C. III, s. 153.

38) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 352; C. II, s. 95, 132, 164; C. III, s. 143, 173, 343.

39) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 485, 489, 530, 536, 537, 612, 615; C. II, s. 21, 336, 617.

40) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 189, 485, 527, 530, 546, 608; C. II, s. 195, 251, 257, 302.

41) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 485, 532, 536, 612; C. II, s. 21, 336, 616.

42) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 21, 333, 336, 370, 498.

43) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 500, 596, 616, 617; C. III, s. 173.

44) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 186, 187, 493, 531; C. III, s. 125, 344, 431.

45) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 617; C. III, s. 169, 173, 343.

46) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 484, 581; C. II, s. 19, 371, 593, 615.

47) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 324, 378, C. IV, s. 131.

48) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 555, 600; C. II, s. 19, 184.

49) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 463, 505, 554; C. II, s. 17, 336; C. III, s. 123.

50) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. III, s. 32, 262, 271; C. IV, s. 176.

51) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 17, 42, 306, 593.

52) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 504, 507; C. II, s. 17, 249, 306.

Kurtubî'nin eserinde *Garîbü'l-Hadîs* sahibi müelliflerden çokça yararlandığı görülmektedir. Arap diline vukûfiyetinden dolayı dille ilgili tahlillere önem vermiştir. Bu konuda yararlandığı *Garîbü'l-Hadîs* müellifleri şunlardır: İbnü'l-A'râbî (ö. 210/825)⁵³, Ebû Ubeyde (ö. 210/825), Asmaî (ö. 216/831)⁵⁴, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)⁵⁵, İbn Kuteybe (ö. 276/889)⁵⁶, Harbî (ö. 285/899)⁵⁷, İbnü'l-Enbârî (ö. 328/939)⁵⁸. Kurtubî'nin dil tahlilleriyle ilgili en önemli kaynakları da meşhur dil âlimleri Ebû Zeyd (ö. 215/830)⁵⁹ ve Halil b. Ahmed'dir. (ö. 175/791)⁶⁰. Meşhur *es-Sıhah* adlı sözlüğün sahibi Cevherî'den (ö. 400/1009)⁶¹ de bu bağlamda oldukça fazla yararlanmıştır.

Şerhinde yaptığı atıflardan yola çıkarak tespit etmeye çalıştığımız bu kaynakları, Kurtubî'nin doğrudan mı yoksa dolaylı olarak yani ikinci kaynaklar üzerinden mi kullandığını bilemiyoruz. Zira Kurtubî, her zaman kaynak belirtme de özellikle Kâdî İyâz'dan önemli ölçüde yararlanmıştır⁶². Biz bundan dolayı, şerhinde görüşlerine yer verdiği âlimlerin çoğunluğuna Kâdî İyâz'ın şerhi üzerinden kaynak verdiğini düşünüyorum.

III. el-MÜFHİM'İN GENEL ÖZELLİKLERİ

Kurtubî, bir medrese hocası olması itibarıyla yaptığı çalışmalarda talebeler için pratik faydayı gözetmiştir. Öncelikle ders okuttuğu talebelerin hadis öğrenmelerini kolaylaştırmak için Müslim'im *Sahîh*'ini ihtisar etmiştir. Daha önce de işaret edildiği gibi *Telhîs* adlı bu çalışmada hadislerin senedlerine yer verilmemiş, sadece sahabî râvîsi zikredilmekle yetinilmiştir. Kurtubî bu eserde toplam 2933 hadise yer vermiştir. *Müfhim* de *Telhîs*'in şerhi olması itibarıyla aynı miktarda hadis ihtiva etmektedir. Dolayısıyla *Müfhim*, tam metin bir Müslim şerhi değildir. Ancak hem eserin hacmi, hem de Müslim'in aynı konudaki hadisleri aynı yerde peş peşe zikretme özelliği, muhtasar da olsa Müslim'de yer alan hadislerin hemen hemen tekrarsız olarak tamamını ihtiva etmektedir. Zira Müslim'de tekrarlar çıkarıldığı zaman 3033 hadis yer almaktadır⁶³.

Müfhim, “*kavlihû*” üslubuyla yapılmış bir şerhtir. Bu metodu eserin tamamında başarıyla ve sistemli bir şekilde uygulayan müellif, hadis metinlerini bölüm bölüm şerhetmek suretiyle anlamayı kolaylaştırmıştır.

53) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 302, 317, 355, 357, 378, 379.

54) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 120, 195, 237, 238, 289, 479.

55) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 162, 197, 202, 237, 357.

56) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 170, 202, 321, 589, 601; C. II, s. 163.

57) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 201, 246, 332, 360; C. III, s. 28; C. IV, s. 134.

58) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 235, 249, 352, 473, 554.

59) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 208, 236, 302, 357; C. II, s. 42, 306.

60) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 204, 216, 394, 401, 473, 556; C. III, s. 27.

61) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 202, 216, 235, 243, 423, 426, 430, 431, 451, 489.

62) Örnek olarak bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 18-19. Krş. Kâdî İyâz, *İkmâl*, C. II, s. 260-261.

63) İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, M.Ü.İ.F.V Yayınları, İstanbul, 1996, s. 63.

Kurtubî, aynı zamanda bir dilci ve fakih olması itibarıyla şerhinde dille ilgili açıklamalara ve fikhî görüşlere geniş yer vermiştir. Fikhî görüşlerin tespitinde başta Kâdî İyaz'ın Müslim şerhi olmak üzere önceki kaynaklardan istifade eden müellif, bu eserlerde yer alan bilgileri hadis öğrencilerinin anlamalarını kolaylaştırmak için sistemli bir şekilde ve çoğu defa da maddeleştirerek zikretmiştir⁶⁴. Bu arada genellikle kendi görüşlerini de ayrı zikretmiştir⁶⁵. Kendi görüşlerini ayrı zikretmesi eserin özgün kısmını tespit için oldukça önemlidir. Nitekim, daha sonraki şarihler de Kurtubî'ye ait görüşleri tespit ederken, müellifin bu üslubundan istifade etmiş olmalıdırlar. Eserin öncelikli hedefi hadis talebeleri olduğu için oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Kurtubî, şerhinde hadislerin senedlerini zikretmediği için râvîlerle ilgili değerlendirme yapmamıştır. Ancak fikhî tartışmalarda zaman zaman başka kaynaklarda yer alan bazı rivâyetlerin zayıflığına işaret ettiği gibi, kendi görüşünü güçlendirmek için yine başka kaynaklarda yer alan sahih hadislerin varlığına da işaret eder⁶⁶.

Müfhim'in özelliklerine anahatlarıyla işaret ettikten sonra şimdi de şerhin muhtevasının daha iyi anlaşılması için temel özelliklerini maddeler halinde ve örnekler vererek açıklamak istiyoruz.

a. Hadisleri Şerh Ederken Ayet ve Hadislere Yer Vermesi

Hadislerin doğru anlaşılmasında Kur'an-sünnet birlikteliği önemli olduğu gibi aynı konudaki hadislerin birlikte değerlendirilmesi de önem arz etmektedir⁶⁷. Hadis şarihleri de genellikle şerhlerinde bu metodu takip etmişler ve hem konuyla ilgili âyetlere yer vermişler, hem de aynı konudaki diğer rivâyetleri de zikretmişlerdir⁶⁸. Hatta bu sayede, temel hadis kaynaklarında bulunmayan bazı hadisler de korunabilmiştir. Zira temel hadis kitaplarında yer almayan bazı hadislerin farklı versiyonlarını şerhlerde bulmak mümkündür⁶⁹. Kurtubî de hadisleri şerh ederken konuyla ilgili âyet ve hadislere bol miktarda yer vermiştir. Bu yönüyle bakıldığı zaman, hadislerin yanında Kur'an'a vukûfunun genişliği de görülmektedir.

64) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 148, 182, 189, 190, 249, 250.

65) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 249, 264, 272, 298, 304, 307.

66) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 19, 162, 371, 596; C. III, s. 585, 591.

67) Bkz. Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Çev.: Bünyamin Erul, Nida Yayınları, İstanbul, 2011, s. 223; Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 188-189; Saffet Sancaklı, "Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem", *İslam'ın Anlaşılmasında Sönnetin Yeri ve Önemi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 313-319; Ali Budak, "Bir Rivâyetin Tariklerini Karşılaştırmanın Hadisleri Anlamaya Katkısı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2012, C. 12, S. 1, s. 169.

68) Örnek olarak bkz. Saffet Sancaklı, "İbn Battal ve Buhârî Şerhi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2007, C. VII, S. 1, s. 71-72.

69) Bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 188.

Kurtubî, “Kim Allah’a ve ahiret gününe inanyorsa ya hayır söylesin, ya da sussun”⁷⁰ hadisini şerh ederken, “Kulak, göz, kalb gibi azaların hepsi de sorguya çekilecektir”⁷¹ âyetiyle “Ağzından çıkan bir tek söz olmaz ki yanında, bu iş için hazırlanmış gözçü olmasın, onun söylediğini ve yaptığını kaydetmiş olmasın”⁷² âyetini zikrederek insanın bütün uzuvlarının işlediklerinden sorumlu olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca hadiste anlatıldığı gibi konuşmanın hayır eksenli olmasına katkı sağlayacak şu rivâyetlere yer vermiştir:⁷³ “İnsanları cehenneme yüz üstü (veya burun üstü) yıkan, dillerinin hasadından başka bir şey midir?”⁷⁴ “Allah’ın zikri, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek hariç Ademoğlunun konuştuğu bütün sözler aleyhinedir”⁷⁵ “İnsan hiç ehemmiyet vermeden bir kelime söyler o söz sebebiyle düşüşü yetmiş yıl sürecek olan derin bir çukura yuvarlanır”⁷⁶

Müellif, “Bakın, cesette bir çiğnem et vardır ki, o sıhhatli olursa bütün beden sağlam olur; o bozuk olursa da bütün beden bozulur. Dikkat! O da kalptir”⁷⁷ hadisini şerh ederken de kalbin özelliklerini anlattıktan sonra kalbin fonksiyonlarını ifade sadedinde külliyât ve cüzüyyâta ait bilgilerin kalp vasıtasıyla bilindiğine temas eder. Cenab-ı Hakk’ın işitmeyi kulağa, görmeyi göze izafe ettiği gibi akletmeyi de kalbe izafe ettiğini belirterek delil olarak şu ayeti zikreder: “Peki bu inkârcılar biraz olsun dünyayı gezip dolaşmazlar mı ki, hiç değilse bu sayede düşünüp uygulanacak gönüllere, gerçeğin sesini işitecek kulaklara sahip olsunlar. Ne var ki onlarda kör olan, gözler değil, asıl kör olan sinelerindeki gönüller!”⁷⁸ Bu ayetin aklın beyinde olduğunu iddia edenlerin delillerini çürüttüğünü belirtmekte ve bu konudaki en doğru sözün Yüce Yaratıcı’ya ait olduğuna işaret ederek, “O yarattığı mahlûkunu hiç bilmez olur mu? (İlmi her şeye nüfuz eden, her şeyden haberi olan) latf ve habîr O’dur.”⁷⁹ âyetiyle görüşünü desteklemektedir⁸⁰.

“Ey insanlar! Allah’a tevbe edin. Şüphesiz ben günde yüz defa tevbe ediyorum”⁸¹ hadisindeki tevbe emrinin vücub ifade ettiğini söyleyen Kurtubî, bunu delillendirmek için şu âyetleri zikreder: “Ey mü’minler, topluca Allah’a tevbe edin ki felâha eresiniz”⁸², “Ey

70) Müslim, İman 74.

71) 17/İsra/36.

72) 50/Kâf/18.

73) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 229.

74) Ahmed b. Hanbel, V, 231, 237; Tirmizî, İman 8.

75) Tirmizî, Zühd 62.

76) İbn Mace, Fiten 10.

77) Buhârî, İman 39; Müslim, Müsâkât 107.

78) 22/Hac/46.

79) 67/Mülk/14.

80) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 495.

81) Müslim, Zikr 42.

82) 24/Nûr/31.

iman edenler! Samimî ve kesin bir dönüşle Allah'a tövbe ediniz!"⁸³, "*Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir*"⁸⁴ Kurtubî, bu âyetleri zikrettikten sonra her günah işleyen kimsenin tevbe etmesinin vâcib olduğu hususunda ihtilaf olmadığını belirtir⁸⁵.

Kurtubî, "*Ramazân ayı geldiği zaman cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapatılır ve şeytanlar zincire vurulur*"⁸⁶ hadisinde geçen "şeytanların zincire vurulması"nı şerh ederken, şeytanlardan azgın olanların zincire vurulduğunu, diğerlerinin ise zincire vurulmadığını söylemektedir. Bunun anlamının da şerrin bu ayda diğer zamanlara nispetle azalması olduğunu belirtmektedir. Görüşünü delillendirmek için de "*Şeytan Ademoğlu'nun damarlarında dolaşır. Onun yollarını açlık ve susuzlukla daraltın*"⁸⁷ hadisini zikretmektedir⁸⁸.

Kurtubî, "*Yaklaşan şerden vay Arabın hâline!*"⁸⁹ hadisinin Araplar arasındaki ihtilaf, fitne ve kargaşalara işaret ettiğini belirtmekte ve bunun ilk örneğinin de Hz. Osman'ın öldürülmesi olduğunu söylemektedir. Bu tür ihtilaf ve fitnelere dolayı Arapların diğer ümmetler arasında zayıf düşeceğini ifade ederek görüşünü desteklemek için şu iki hadisi zikretmektedir: "*Ümmetlerin (milletlerin) birbirlerini sofraya davet etmeleri gibi sizin üzerinize davet etmeleri yakındır.*"⁹⁰ "*Ben sizin evlerinizin arasında fitnelerin yerlerini yağmur yerleri gibi görüyorum*"⁹¹ Kurtubî, bu hadislerdeki fitneleri hadisteki yakın gelecek vurgusundan dolayı Araplarla sınırlı tutsa da, aslında söz konusu fitneler kıyamete kadar gelecek bütün Müslüman milletler için geçerlidir. Görüldüğü gibi Kurtubî, hadisleri şerh ederken hem ilgili âyetlerden hem de hadislerden yeterince istifade etmiştir.

b. Hadislerin İçeriğini Analiz Etmesi

Hadislerin doğru anlaşılması için, muhtevanın açıklanması gerekir. Hadis şarihleri genel olarak hadis metinlerinin içeriğini tahlil ederken, öncelikle metinde yer alan garib kelimeleri okunmuş ve anlam bakımından izah ederler. Daha sonra da hadis metnini anlamalı bölümler halinde açıklarlar. Gerek kelimelerin izahında, gerekse içerik tahlilinde ayet,

83) 66/Tahrim/8.

84) 49/Hucurât/11.

85) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. VII, s. 27.

86) Müslim, Savm 1.

87) Hadisin ilk kısmı için bkz. Buhârî, Ahkâm 21; Müslim, Selâm 25; Ebû Dâvûd, Sünnet 17, 18. Kurtubî'nin zikrettiği bu hadisi ilk kısmı hadis kitaplarında yaygın olarak geçen bir rivâyettir. Ancak "*Onun yollarını açlık ve susuzlukla daraltın.*" kısmı hadis kitaplarında kitaplarda yer almamaktadır. Irâkî, bu kısmın bazı sûfiler tarafından hadis eklendiğini belirtmektedir. Hadis bu haliyle müdrectir (Bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-libâs*, Nşr. Ahmed el-Kalâş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1416, C. I, s. 256).

88) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. III, s. 136-137.

89) Buhârî, Fiten 4, 28; Müslim, Fiten 1.

90) Ebû Dâvûd, Melâhim 5; Ahmed b. Hanbel, II, 359; V, 278.

91) Buhârî, Fiten 4, Mezalim 25, Medine 8; Müslim, Fiten 9; Ahmed b. Hanbel, V, 200.

hadis ve Arap şiiiriyle istişhadda bulunmanın yanı sıra önceki âlimlerin yorumlarından da yararlanırlar. Bu arada kendi görüşlerini de ortaya koyarlar⁹².

Kurtubî, hadis metinlerinin içerik tahlilini yaparken, ana hatlarıyla diğer şarihlerin metodunu takip eder. Onun eseri, metin tahlili yönünden oldukça doyurucudur. O, kendisinden önceki birikimi bazen görüş sahibinin adını zikrederek ama çoğunlukla da kime ait olduğunu belirtmeden ulemânın görüşü olarak ifade eder. Ancak fihkî görüşleri naklederken hangi fakihlerin görüşü olduğunu zikretmeyi ihmal etmez. Özellikle ihtilaflı meselelerde “muellif şöyle dedi” ya da “ben de şöyle derim” diyerek kendi görüşünü zikreder. Kurtubî'nin yer yer kendi görüşünü vurgulayarak ifade etmesi, onun şerhihin dikkat çekici özelliklerinden biridir.

“Komşusu zararlarından emin olmayan kimse cennete giremez”⁹³ hadisini izah ederken kendisinden önceki şarihlerden farklı olarak⁹⁴ oldukça sert bir tavır sergiler. Kurtubî, komşuya eziyet etmenin haramlığının genel olarak Müslümanlara eziyet etmenin haramlığından daha şiddetli olduğunu, bu konuda şiddetli yasak olmasına rağmen bir kimsenin komşusuna eziyet etme ve zarar vermede ısrarcı davranmasının kişinin itikadının bozulmasına ve nifakına delil olduğunu, neticede bu kişinin kâfir olup cennete giremeyeceğini söyler. Ya da kişinin bu duruma düşmesinin sebebi Allah'ın değer verdiği komşu hakkını küçümsemesinden dolayı fasık olması ve ısrar ettiği bu büyük günah sebebiyle kalbinin küfürle mühürlenmesidir. Zira günahlar küfrün postacıdır. Kurtubî daha sonra üslubunu biraz yumuşatarak, komşusuna eziyet eden ama küfre düşmeyen kimsenin de tevbe etmeden ölmesi durumunda işinin Allah'a kaldığını belirterek, bu kimsenin ya Allah tarafından cennete girmeden önce cehennemle cezalandırılacağını ya da komşu hakkına riayet edenler için hazırlanan cennete giremeyeceğini söyler⁹⁵.

“İslam garip olarak başladı. Yine başladığı gibi dönecek. Gariplere ne mutlu!”⁹⁶ hadisini izah ederken, hadisteki garipliğin muhacirlerin durumlarıyla ilgili olduğunu, zira onların dinleri için vatanlarından ayrılarak gurbet hayatı yaşadıklarını belirterek, ahir zamanda da Müslümanlara yönelik sıkıntıların artacağını, o zaman da Müslümanların tıpkı muhacirler gibi dinleri için vatanlarını terk etmek zorunda kalacaklarını söyler⁹⁷.

92) Bkz. ZişanTürcan, *Hadis Şerh Geleneği:Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 70-102.

93) Buhârî, Edeb 29; Müslim, İman 73.

94) Krş. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *A'lâmü'l-hadis Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman al-Suud, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1409/1988, C. III, s. 1140; Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, C. I, s. 283. Müslim şarihlerinden Übbî ise hadisi zahirine hamlederek yorumlamış ve Kurtubî'ye yakın bir görüş ortaya koymuştur. Bkz. el-Übbî, *İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim*, C. I, s. 150-151.

95) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 228.

96) Müslim, İman 232.

97) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 326-327.

Kurtubî, Peygamberimizin Hendek savaşında söylediği “*Bizi güneş batıncaya kadar orta namazdan alıkoydular.*”⁹⁸ hadisini tahlil ederken “orta namaz” kavramı üzerinde durur. Orta namazın hangi namaz olduğu hakkında ihtilaf edildiğini belirttikten sonra konuyla ilgili farklı görüşleri zikreder. Orta namazın “*beş vakit namaz*”, ve “*Cuma namazı*” olduğuna dair görüşler olduğuna işaret ettikten sonra İbn Abbas, İmam Malik ve İmam Şâfiî’nin bu namazın “*sabah namazı*”, Zeyd b. Sabit, Aişe ve Ebû Said el-Hudrî’nin “*öğle namazı*”, Hz. Ali, Ebu Hanife’nin “*ikinci namazı*” ve Kabîsa b. Züeyb’in “*akşam namazı*” olduğu görüşünde olduklarına yer verir. Konuyla ilgili ihtilafın sebepleri ve farklı görüşlerin gerekçeleri üzerinde durduktan sonra da kendi görüşünü ifade ederek şunları söyler: “*Allahu Teâlâ, Kadir gecesini ve Cuma günü icâbet saatini gizlediği gibi, bütün namazlara devam edilmesi için orta namazı da bütün namazlar içinde gizlemiştir.*”⁹⁹ Kurtubî, böylece orta namazın tam olarak tayin edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiş olmaktadır. Hadisçilerin çoğunluğunun orta namazın ikinci namazı olduğu görüşünde oldukları düşünülünce Kurtubî’nin bu konudaki tercih ve yorumu dikkat çekicidir¹⁰⁰. Müellif, Mâlikî mezhebine mensup bir âlim olarak bu konuda İmam Mâlik’in görüşünü benimsememiştir.

“*İşlerin en şerlisi sonradan ortaya çıkandır*”¹⁰¹ hadisini yorumlarken, bid’at kavramına işaret ederek, caiz olduğuna dair dinde bir delil bulunmayan şeylerin bu kapsama girdiğini ve bundan dolayı da her bid’atın dalalet olarak isimlendirildiğini söyler. Şer’î bir asla dayanmadan ortaya konan şeylerin bid’at olduğuna işaret ederek “*Kim işimizde (dinimizde) olmayan bir şeyi ihdas ederse, reddedilir.*”¹⁰² hadisinin bu manayı ifade ettiğini belirtir¹⁰³.

Hadlerin sahipleri için keffaret oluşuyla ilgili “*Sizden her kim haddi gerektirecek bir şey yapar da kendisine had vurulursa bu onun keffaretidir*”¹⁰⁴ hadisini yorumlarken bu hadisin hadlerin işlenen günaha keffaret olduğu görüşünü benimseyen âlimler için açık bir delil teşkil ettiğini belirtir. Buna göre kim birisini öldürür ve bunun karşılığında kıyas yapılarak öldürülürse ahirette üzerinde bir hak kalmaz. Çünkü keffaretler günahları temizler ve sahibini günah işlememiş gibi yapar. Kurtubî bu yorumu yaptıktan sonra bazı hocalarından keffâretin sadece Allah’a ait hakkın karşılığı olduğu, ama öldürülen kimsenin kıyamet günü kendisini öldüren kimseden ayrıca hakkını alacağına dair bazı görüşler duyduğunu belirtir ve bu konudaki görüşünü daha açık bir şekilde “ben de derim

98) Müslim, Mesâcid 202-205.

99) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 253-256.

100) Bkz. Muhyiddîn en-Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1417/1996, C. V, s. 130-131; Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Işık Yayınları, İzmir, 2013, C. II, s. 1398.

101) Müslim, Cum’a 43.

102) Buhari, Sulh 5; Müslim, Akdiye 17,18. Ayrıca bkz. İbn Mace, Mukaddime 2.

103) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 508.

104) Müslim, Hudûd 41.

ki” diyerek şöyle ifade eder: “Bu sahih değildir. Çünkü bu yaklaşım, delilsiz bir şekilde hadisin umumunun tahsis edilmesi demektir. Allah (c.c.) katilin kanını işlediği cinayet sebebiyle mübah kılmıştır. Katil, başkasının kanını mübah sayıp birisini öldürdüğü gibi kendisi de öldürülünce üzerinde bir şey (günah, sorumluluk) kalmaz. Zaten kısasın anlamı da budur.”¹⁰⁵

“*Kim şarabı dünyada içerse, ahirette onu içemez*”¹⁰⁶ hadisini açıklarken, şu değerlendirmeyi yapar: “Hadisin zahiri bu şarabın onun hakkında ebediyen haram olduğunu gösterir. Cennete girerse onun bütün içeceklerinden içecek, yalnız şarabından mahrum kalacaktır. Fakat bununla beraber bir üzüntü duymayacak, içenlere haset etmeyecektir. Çünkü insanlar cennete bu tür kötü duygulardan temizlenmiş olacaktır. Bu kimsenin hali, dereceleri farklı insanların durumu gibi olacaktır. Bir derecede bulunan bir kişi, kendisinden daha yükseğinde bulunmayı arzu etmeyeceği gibi, bu kimse de cennet şarabını içmeyi arzu etmeyecektir.”¹⁰⁷

“*Allah size dedikodu yapmayı, çok soru sormayı (kesrete’s-suâl) ve mal israf etmeyi kerih görmüştür.*”¹⁰⁸ hadisinde yer alan ve genellikle çok soru sormak şeklinde anlaşılan “*kesrete’s-suâl*”in farklı anlamlara gelmesinin mümkün olduğunu belirterek üç ihtimal üzerinde durur: 1. Yerli-yersiz insanlardan sürekli bir şeyler isteme. 2. Hakkında hüküm inmemiş meselelerle ilgili kendini zorlayarak sorular sormak –ki selef gerekli gereksiz çok soru sormayı mekruh saymıştır-. 3. Kendisini ilgilendirmediği halde başkalarının durumlarıyla ilgili, onların gizli hallerine ve günahlarına muttali olmaya sevk edecek sorular sormak. Müellif kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini üç madde halinde özetledikten sonra kendi görüşünü açıkça belirterek hadisin umumuna hamledilmesi gerektiğini, zira hadisin zikredilen bütün görüşleri kapsadığını ifade etmiştir¹⁰⁹.

Kurtubî’nin bu hadiste olduğu gibi âlimlerin görüşlerini maddeleştirerek vermesi kitabında çokça uyguladığı bir yöntemdir¹¹⁰. Bu şekilde bir metot takip etmesi, kitabın öncelikle hadis talebeleri için te’lif edilmiş olmasından kaynaklanmalıdır. Onun özellikle ahkâm hadislerini talebeye ders anlatma sadeliğiyle şerhettiği ve oldukça sistematik bir anlatım tarzına sahip olduğu görülmektedir.

c. Kelime Tahlilleri Yapması

Kurtubî, şerhinde kelime tahlilleri ve açıklamalarına oldukça geniş yer vermektedir. Hadislerin şerhine önce garib kelimelerin açıklamasıyla başlamaktadır. Bu bağlamda önce kelimenin doğru okunuşunu vermekte, daha sonra da dilcilerin görüşlerini zikre-

105) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. V, s. 141-142.

106) Müslim, Eşribe 73.

107) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. V, s. 270.

108) Müslim, Akdiye 10, 12, 13.

109) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. V, s. 165. Krş. Kâdî İyâz, *İkmâlu’l-Mu’lim*, C. V, s. 569.

110) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 160, 172, 233, 249, 250; C. V, s. 6, 7, 16, 43, 55, 63.

derek râcîh görüŖe iŖaret etmektedir. Hadislerde geçen garib kelimeleri açıklamakta, yeri geldikçe Ŗiirle de istiŖhad etmektedir. Ŗerh, Ŗiir yönüyle oldukça zengindir. Müellif, Lebid, Nâbia, İmru'l-Kays, A'Ŗâ ve Antere gibi meŖhur Arap Ŗairlerinin Ŗiirlerinden bazen isimlerini zikrederek, zaman zaman da isimlerine yer vermeksizin sadece “Ŗair dedi ki” diyerek örnekler vermektedir¹¹¹. Ayrıca zaman zaman kelimelerin manalarını izah ederken ayet ve hadislerden de örnek vermektedir. Ŗârihlerin, hadisleri Ŗerhederken âyet, hadis ve Ŗiirden yararlanmalarının sebebi, üslup ve muhteva benzerliğidir. Kurtubî Ŗerhinde İbn Hacer, Aynî ve Nevevî gibi hadis Ŗarihlerine oranla daha fazla Ŗiirden istiŖhad etmiŖtir. Müellifin Ŗiirle istiŖhada çok yer vermesi edebiyata olan ilgisinden kaynaklandığı gibi, genel olarak Endülüs'te yazılan Ŗerhlerin bir özelliği olarak da deėerlendirilebilir¹¹².

Kurtubî, tuvalete girerken okunacak duada yer alan “hubs” ve “habâis” kelimelerini tahlil ederken önce “hubs” kelimesinin okunuŖunu verir ve İbnü'l-A'râbî (v. 231/846)'nin “hubus” kelimesinin aslının Arap dilinde “hoŖlanılmayan Ŗey” anlamına geldiğine dair sznn naklederek bu kelimenin “tayıb”in zıddı olduğunu belirtir. Ebu'l-Heysen'den ise “hubus” kelimesinin “habîs” kelimesinin oğulu olup “erkek Ŗeytanlar” demek olduğuna dair grŖn nakleder. Buna göre “habâis” de “habîse” kelimesinin oğulu olup “diŖi Ŗeytanlar” anlamına gelir. Böylece hadiste yer alan duada “erkek ve diŖi Ŗeytanların Ŗerrinden Allah'a sığınma” kastedilmektedir. Hattâbî'nin (. 388/988) de buna benzer grŖn olduğunu belirten Kurtubî, Dâvûdî'ye (. 401/1011) göre “habîs”in “Ŗeytan”, “habâis”in ise “günahlar” demek olduğunu nakleder. Ayrıca “hubs”un “küfür”, “habâis”in ise “Ŗeytanlar” anlamına geldiğine dair zayıf bir grŖn kaydeder ve bunun İbnü'l-Enbârî'ye (v. 577/1181) ait olduğunu belirtir. Ayrıca “habâis”in “küçük ve büyük tuvalet” anlamına geldiğine dair grŖlerin de olduğunu belirterek “Namazda iki habise, küçük ve büyük tuvalete karŖı direnmeyin”¹¹³ hadisini delil olarak gsterir¹¹⁴.

“Hastalık bulaŖması, uğursuzluk, safer ve baykuŖ yoktur”¹¹⁵ hadisinde yer alan kelimeleri incelerken “safer” kelimesi üzerinde durur. “Safer”in, Muharrem ayının Safer ayına ertelenmesi olduğunu belirterek, Arapların nesî dedikleri bu uygulamayı Cahiliye devrinde yaptıklarını ifade eder ve Mâlik'le (. 179/795) Ebû Ubeyde'nin (. 210/825) de bu grŖte olduğunu ifade eder. Zayıf bir grŖ olarak “safer”in karında yaŖayan bir kurt olduğunu ve insan acıktığı zaman bu kurdun heyecanlanarak sahibini ldrdğn belirterek, Arapların bunu uyuzdan daha bulaŖıcı saydıklarını söyler. Mutarrif, İbn Vehb (. 197/813) ve İbn Habîb'in (. 238/853) de bu grŖn benimstediklerini zikreder.

111) rnek olarak bkz. el-Kurtubî, *el-Mfthem*, C. I, s. 141, 142, 147,160, 163, 172, 173, 178, 180,

112) Bkz. Türcan, *Hadis Ŗerh Geleneği*, s. 100, 231.

113) Eb Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Ŗerhu MŖkili'l-âsâr*, Thk. Ŗuayb el-Arnavat, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1414/1995, C. V, s. 246. Hadiste küçük ve büyük tuvalet ihtiyaı iki habis olarak nitelendirilmiŖtir. Fakihler, bu ve benzeri rivayetlerden yola çıkarak tuvalet ihtiyaı varken namaz kılmanın mekruh olduğunu belirtirler. Bkz. et-Tahâvî, *Ŗerhu MŖkili'l-âsâr*, C. V, s. 247.

114) el-Kurtubî, *el-Mfthem*, C. I, s. 554.

115) Müslim, Selam 102.

Aynı hadiste yer alan “*hâmm*” yani “*baykuş*” kelimesinin okunuşunu kaydettikten sonra Arapların bu kuşu uğursuzluk sebebi saydıklarını söyler. Yine bir baykuş eğer birisinin evine düşerse ya gören kimse için ya da ev halkından biri için ölüm habercisi sayıldığını, ölen kimsenin kemiklerinin ya da başının baykuşa dönüşerek uçtuğuna inandıklarını belirtir. Arapların bu inancanın delili olarak da Lebid’in (ö. 40/661) bir şiiriyle istişhad eder:

فليس الناس بعدك في نعيم ولا هم غير اصداء و هام

“*Sen öldükten sonra insanlar nimetler içinde olmazlar, onlar olsa olsa bir baykuş olurlar*”¹¹⁶.

Kurtubî, Allah’ın kıyamet günü kendileriyle konuşmayacağı üç kimsenin anlatıldığı hadiste yer alan “*mennân*” kelimesini açıklarken bu kelimenin “*menn*”in mübalağalı ism-i fâil sigası olduğunu belirttiikten sonra *Telhîs*’e almadığı ama Müslim’de yer alan “*Mennân, başa kakmadan bir şey vermeyen kimsedir*”¹¹⁷ hadisini zikretmiş, “*Ey iman edenler! yardım ettiğiniz kimselere minnet etmek ve incitmek sûretiyle o sadakalarınızı boşa çıkarmayın!*”¹¹⁸ ayetine yer vererek de “*mennân*” olan kimsenin verdiği sadakanın Allah katında bir sevap kazandırmayacağını vurgulamıştır¹¹⁹.

“*Zengin borcunu geciktirmesi zulümdür*”¹²⁰ hadisinde geçen “*zulüm*” kelimesi üzerinde durun Kurtubî’ye göre zulüm sözlükte, bir şeyi icap ettiği yere koymamaktır. Şeriatı ise haram ve mezmum olan şeydir¹²¹.

d. Hadislerdeki İtikâdî Meseleleri Açıklaması

Kurtubî, şerhinde ilgili hadislerin şerhinde itikâdî konularla ilgili açıklamalar yapmaktadır. Kurtubî’nin bu tür hadislerin şerhinde gereksiz yorumlardan kaçındığı, konuyla ilgili geniş bilgiyi kelam kitaplarına bırakarak sözü fazla uzatmadığı ve Ehl-i sünnet inancının korunmasına gayret ettiği görülmektedir¹²². Bu bağlamda, yeri geldikçe Mutezile, Cebriyye ve Mürcie gibi itikadi mezheplere eleştiriler yöneltmektedir. Örneğin kader kavramını açıklarken, Mutezile’nin kader konusundaki görüşlerine yer vermekte ve bu ekolün batıl bir mezhep olduğunu söylemektedir¹²³. Yine büyük günah işleyenlerden bahsederken, bu kimselerin cennete giremeyeceğini söyleyen Mutezile’yi ve Hâricîler’i

116) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. V, s. 622. Şiirle istişhad örnekleri için bkz. C. I, s. 204, 206,

117) Müslim, İman 171; Ebû Dâvûd, Libas 27.

118) 2/Bakara/264.

119) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 304.

120) Müslim, Müsâkât 33. Buhârî, Havale 1,2; İstikraz, 12; Ebû Davûd, Buyû’, 10; Nesâi, Buyû, 100, 101; Tirmizî, Buyû’, 68; İbn Mâce, Sadaka, 8.

121) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. V, s. 438.

122) Bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 200.

123) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 132.

eleştirmektedir¹²⁴. Zaman zaman buna benzer konularla ilgili Ehl-i sünnet'in görüşünü naklederken de “ehl-i hak mezhebi” vurgusu yapmaktadır¹²⁵.

Emr-i bi'l-ma'rufun İslam'ın temel esaslarından ve imanın gereklerinden biri kabul edildiğini ve vacip olduğunu belirten Kurtubî, bunun Kitap, Sünnet ve İcma ile sabit olduğunu söyler. Emr-i bi'l-ma'rufun vacip olduğunu kabul etmeyen Râfızîlerin ya tekfir edilmesi ya da bid'atçı olarak nitelendirilmesi gerektiğini söyler. Bu vücûbun Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi akîl bakımdan değil, şer'i açıdan olduğunu söyleyerek bu mezhebi eleştirir¹²⁶.

“Zânî zina ederken mü'min olarak zina etmez. Hırsız, çalarken mü'min olarak çalmaz. Şarabı içen de mü'min olarak içmez.”¹²⁷ hadisinin zahirine hamledilmeyip mutlaka te'vil edilmesi gerektiğini belirten Kurtubî, hadiste yer alan kötülüklerin bütün mefseletlerin kaynağı olduğunu, bundan dolayı da bu günahları işleyen kimselerin şiddetli bir şekilde zecredildiğini ifade eder. Bu günahları işlerken kişinin mü'min olmamasını ise kâmil imana hamlederek İbn Abbas'ın bu kimselerden iman nurunun çıkarılacağına dair görüşünün en güzel te'vil olduğunu söyler¹²⁸.

“Rabbimiz her gece dünya semasına iner”¹²⁹ hadisini selef akidesine uygun olarak te'vil ederek “nüzûl”un, “manevî nüzûl” olduğunu söyleyen Kurtubî'ye göre Allah Teâlâ lütuf ve kereminden onların hallerine rahmet buyurmaya tenezzül eder¹³⁰.

İntihar eden kişinin cehennemde ebedi kalacağını ve nasıl intihar etmişse o şekilde cezalandırılacağını anlatan hadisi¹³¹ şerh ederken intihar eden kişinin intiharı helal görmediği takdirde kafir sayılmayacağını belirten Kurtubî, Cenâb-ı Hakk'ın bu kimseleri affetmesinin mümkün olduğunu ifade ederek, hadiste geçen cehennemde ebedî kalmaktan maksadın da “çok uzun zaman” olduğunu belirtir. Zira tevhid ehli cehennemde ebedî olarak kalmayacaktır¹³².

Allah'ın cennette mü'minler tarafından görüleceğini beyan eden hadisi¹³³ şerh ederken de Ehl-i sünnet'in icmâ ile mü'minlerin cennette Allah'ı göreceği inancında olduğunu belirten Kurtubî, bid'atçı mezhepler olarak nitelediği Mu'tezile, Hâricîler ve bir kısım Mürcie'nin hiçbir mahlukâtın Allah'ı göremeyeceği ve O'nu görmenin aklen imkânsız olduğunu dair görüşlerini de eleştirir. Kurtubî'ye göre, Allah'ın cemâlini görme iştiya-

124) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 200.

125) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 300, 414.

126) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 233.

127) Müslim, İman 100.

128) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 246-247.

129) Buhârî, Teheccüd 14; Müslim, Salâtu'l-musâfirîn 168; Ebû Dâvûd, Sünnet 17.

130) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 386.

131) Müslim, İman 109.

132) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 310-311.

133) Müslim, İman 180,181.

kıyla gönülleri dolu olan mü'minlere Cenâb-ı Hak, bu isteklerini verecektir. Cennette ru'yetullahı inkâr eden mezhepler görmenin gerçekleşmesi için maddi şartlar ileri sürerken, Ehl-i Hak görülenin varlığından başka bir şart aramazlar. Zira görme, Allah'ın gören kimsede yarattığı bir idraktır. Kurtubî, konuyla ilgili tartışmalara kısaca yer verdikten sonra tafsilatını kelim kitaplarına havale eder¹³⁴.

Hız. Aişe'nin Peygamberimizin miraçta Allah'ı görmediğine dair sözlerinin yer aldığı rivayeti¹³⁵ değerlendirirken, bu konunun ihtilafı olduğunu belirten Kurtubî, Hız. Aişe ve Ebû Hureyre kabul etmese de İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebû Zer gibi sahâbîlere ve daha sonraki pek çok âlime göre Peygamberimizin Allah'ı gördüğünü ifade eder. Ahirette Müslümanların Cenab-ı Hakk'ı görecekleri konusunda Ehl-i sünnet âlimleri arasında ihtilaf olmasa da, bu ru'yetin dünyada olup olmayacağı tartışmalıdır. Kurtubî, Peygamberimizin mirac gecesi Rabbini görüp görmediği konusunda ihtilaflar olduğu için, caiz görenler çoğunlukta olsa da kesin bir şey söylenemeyeceğini belirtir¹³⁶.

Kabir azabıyla ilgili hadisleri¹³⁷ açıklarken de, bid'atçı fırkalar kabul etmese de, Ehl-i sünnet inancına göre kabir azabının hak olduğunu belirtir¹³⁸. Kurtubî bu örnekte de görüldüğü gibi itikadi konularla ilgili hadisleri şerh ederken genellikle Ehl-i sünnet vurgusu yapmış ve bidatçı fırkalar diyerek Mutezile, Cebriyye ve Haricîler gibi fırkaları tenkit etmiştir.

e. Hadislerdeki Fikhî Hükümleri Açıklaması

Hadisler, fikhî hükümlerin temel kaynaklarından biridir. Bundan dolayı hadis şârihleri de tabîî olarak fikhî içerikli hadislerin yorumunda fikhî tahlillere girişmişlerdir. Her şârih aynı ölçüde olmasa da eserinde fikhî görüşlere yer vermiştir. Özellikle Endülüslü âlimlerin şerhlerinde hem mensup oldukları Mâlikîliğin fikhî metodolojisinin etkisi hem de fikhî tahlillerin genişliği göze çarpmaktadır. Kurtubî de eserinde fikhî tahlillere geniş yer vermiştir. Hatta onun en çok üzerinde durduğu konuların fikhî meseleler olduğu söylenebilir. O fikhî konuların izahında çoğunlukla Mâlikî çizgisini takip etse de mezhep taassubuna düşmemiştir. Kendisinden önceki hadis şârihlerinin metoduna uygun olarak “âlimler şu konuda ihtilaf ettiler”¹³⁹ gibi ifadelerle fikhî ihtilaflara yer vermiş, çoğunlukla Mâlikî mezhebinin görüşlerini tercih etse de zaman zaman farklı mezheplerin görüşlerini benimsediği de olmuştur. Kurtubî'nin hadislerdeki fikhî hükümleri belirtirken takip ettiği

134) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 410-411.

135) Müslim, İman 177.

136) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 401-402.

137) Müslim, Cennet, 65, 66, 67, 68, 69.

138) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 207; C. VII, s. 145-146.

139) Örnek olarak bkz. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, Matbaatü'l-İlmiyye, Halef, 1351/1932, C. II, s. 113., 137, 143; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer el-Mâzerî, *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*, II, 114, 115, 123. Bu müellifler “insanlar ihtilaf ettiler” diyerek alimlerin ihtilaflarına işaret etmişlerdir.

yöntem genel hatlarıyla Hattâbî'nin şerhlerinde izlediği metotla benzerlik göstermektedir¹⁴⁰.

Cuma günü hutbe esnasında susmanın gerekliliğini ve başka şeylerle uğraşmanın uygun olmadığını beyan eden “*Bir kimse güzelce abdest alır sonra Cuma’ya gelerek susar ve hutbeyi dinlerse, gelecek Cuma’ya kadar işleyeceği günahlar ile üç günlük fazla günahı affedilir. Her kim de yerden çakıl taşı alırsa, abesle iştiğal etmiş olur*”¹⁴¹ hadisini izah ederken fikhî hükümleri açıklar. Hadisin zahirinin hem Cum’a hutbesini dinlemenin hem de hutbeyi dinlemekten alıkoyan şeylerle uğraşmaktan uzak durmanın vacip olduğuna delalet ettiğini belirtir. Konuyla ilgili “*Kim Cum’a günü imam hutbe okurken arkadaşına ‘sus’ derse, abesle iştiğal etmiş olur*”¹⁴² hadisinin de hutbeyi dinleyen kimsenin susmasının vacip olduğuna delalet ettiğini belirten Kurtubî, cumhurun da bu görüşte olduğunu ifade eder¹⁴³.

Peygamberimizin ölen fakir sahâbilerin borçlarını üstlenmesiyle ilgili hadisi¹⁴⁴ şerh ederken, borçlu olarak ölen fakir kimselerin borcunun devlet başkanı tarafından hazineden ödenmesinin vacip olup olmadığına dair tartışmalara işaret eden Kurtubî, Peygamberimizin ölen bir kimsenin borcunu üzerine almasının muhtemelen yüksek ahlâkının iktzası bir teberrû olduğunu ve üzerine vacip olmadığını söyler¹⁴⁵.

Kurtubî, “*Bir koyun bile olsa velime ver*”¹⁴⁶ hadisinin zahirinin vücûba delalet ettiğini belirttiikten sonra Dâvûd ez-Zâhirî’nin ve Mâlik ve Şâfiî’nin iki görüşünden birinin böyle olduğunu, ama İmam Mâlik’in meşhur görüşüne göre velimenin mendub olduğu ifade eder. Cumhurun da bu görüşte olduğunu zikreder¹⁴⁷.

“*Resûlullah, köpeğin parasını yasakladı*”¹⁴⁸ hadisini açıklarken, hadisteki nehyin de-recesinin köpek edinmenin cevâzına göre farklılık arzedeceğini söyler. Zira edinilmesi şer’an caiz olan köpeğin satılması mekruh olsa da sahih sayılmıştır. Nitekim bazı Mâlikî âlimleri bu görüştedir. Hanefilere göre ise faydalanılan köpeğin satılması caiz, parası da mübahtır. Ancak İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel hadisin manasını zahirine hamlederek köpek satışının caiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Bütün görüşleri zikreden Kurtubî, edinilmesine izin verilen köpeğin hadisteki yasak kapsamının dışında kaldığı anlayışını benimseyerek yasağın kerâhete hamledilmesi gerektiği görüşüne meyletmiştir. O bu yaklaşımıyla Mâlikî mezhebine mensup bazı âlimlerin görüşünü takip etmiştir¹⁴⁹.

140) Bkz. Salih Karacabey, *Hattabî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1990, s. 315-328.

141) Müslim, Cum’a 27.

142) Ebû Dâvûd, Salât 209.

143) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 487-488.

144) Bkz. Müslim, Ferâiz 14.

145) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 575.

146) Buhârî, Nikah 69; Müslim, Nikah 79, 80, 81.

147) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 136.

148) Müslim, Mûsâkât 39.

149) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 443-444. Krş. Kâdî İyâz, *İkmalu'l-Mu'lim*, C. V, s. 239.

“Resûlullah (s.a.v.) köpeklerin öldürülmesini emretti”¹⁵⁰ hadisini açıklarken, öldürme emriyle ilgili istisna getiren İbn Ömer rivâyetini de zikrederek av köpeği ile koyun ve ekin beçliliği yapan köpeklerin bu emirden hariç tutulduğunu söyler. Kendilerinden fayda temin edilen köpeklerin öldürülmesinin emredilmesinin Şeriâtın makasıdıyla bağdaşmayacağını belirten ve bu konuda Mâlikî ulemasının görüşünü benimseyen Kurtubî, öldürülmesi emredilen köpeklerin Müslümanlara zarar verenler olduğunu, dolayısıyla zarar verme ihtimali yüksek olan köpeklerin öldürülmesinin vacip; zararsız olanların öldürülmesinin ise caiz olduğunu ifade eder¹⁵¹.

Kurtubi yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi fakihlerin ihtilafına yer vermekle birlikte, “ashabımız ihtilaf etti” diyerek Mâlikî mezhebine mensup âlimlerin ihtilafına da değinir. Meselâ, “*Binek gelenler satış için karşılanmaz*”¹⁵² hadisine göre şehir dışından gelen kimselerin ticaret için getirdikleri malları almak için pazara gelmeden önce karşılanmaması gerektiğini belirttikten sonra Mâlikî ulemasının hadisteki yasağı nerede başladığı hakkında ihtilaf ettiklerini söyler. Bu konuda “*iki günlük mesafe*”, “*iki mil*” ve “*şehrin yakını*” gibi farklı görüşler olduğuna işaret eder.

Kurtubî, mesafe tayiniyle ilgili bu tespitlerin bir delile dayanmadığı için doğru olmadığını söyler. Çünkü yasaklamadan maksat, şehir dışından gelen kimseyi henüz pazara ulaşmadan tek başına bir alıcının karşılamasıdır. Bu karşılamanın şehre ne kadar uzaklıkta olduğu önemli değildir. İster uzak ister yakın olsun pazara gelmeden şehir dışından gelen kimsenin malına talip olmak, malın ucuza alınması ve gelen şahsın zarar etmesi ihtimalini güçlendirmektedir. Bundan dolayı da bu şekilde davranmak yasaklanmıştır¹⁵³.

Kurtubî, zaman zaman İmam Mâlik’in ve diğer Mâlikî ulemasının görüşlerini tenkit etmiştir. O’nun Mâlikî mezhebine mensup olmasına rağmen mezhep taassubuna düşmediği görülmektedir. Zira tenkitlerini mezhep tercihiyle değil de, delillere göre yapmaktadır. Resûlullah’ın (s.a.v.) Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvâm’a kendilerinde uyuz veya ağrı bulunduğu ipek elbise giymeye izin verdiğine dair rivayeti değerlendirirken, hadisin zarurî durumlarda ipeğin giyilebileceğine delâlet ettiğini belirtir. Bazı Mâlikî âlimlerin de bu görüşte olduğunu ama İmam Mâlik’in bit ya da uyuz gibi herhangi bir sebepten dolayı ipek giymeye cevaz vermediğini söyler. Bu hadisin açıkça onun aleyhine hüccet olduğunu belirten Kurtubî, bu hadisin muhtemelen İmam Mâlik’e ulaşmadığı değerlendirilmesini yapar¹⁵⁴.

“*Kim bir yiyecek satın alırsa onu ölçmeden –(bir rivayette) teslim almadan- satmasın*”¹⁵⁵ hadisinde zahireyi teslim almadan ve göz kararıyla satmanın yasak olduğu görü-

150) Müslim, Müsâkâkt 43, 44.

151) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 448-449.

152) Müslim, Büyü’ 11; Buhârî, Şurût 11.

153) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 365-366. Krş. Kâdî İyâz, *İkmâlu’l-Mu’lim*, C. V, s. 139.

154) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. V, s. 398.

155) Müslim, Büyü’ 39; Ahmed b. Hanbel, II, 111.

şünde olanlar için delil teşkil ettiğini belirterek kanaatini açıklar. Kûfe ulemâsı, İmam Şafî, Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd'un da görüşlerinin böyle olduğunu ifade eder. İmam Mâlik ise bu husustaki nehyi evleviyet manasına hamletmiştir. Ona göre göz kararıyla satın alınan bir malı teslim almadan satmak caizdir. Çünkü satılan mal, akdin tamamlanmasıyla müşterinin kefaleti altına geçmiştir¹⁵⁶.

Kurtubî, hadislerin fikhî hükümlerini açıklarken, nadir de olsa diğer âlimlerden farklı görüş ortaya koyduğu olmuştur. İhramlı bir kimsenin başını yıkamasıyla ilgili bir hadisi¹⁵⁷ yorumlarken, gusül abdesti alırken ovunmanın vacip olduğunu söylemiştir. Gerekçe olarak da Hz. Peygamber'in ihramlı iken yıkandığı zaman başını ovduğunu söylemektedir. Ona göre eğer ovuşturmadan gusül tamam olsa ihramlının bunu terk etmesi daha uygun olurdu. Bu konuda Mâlikî fakihleri ihtilaf etmiştir. İmam Mâlik ise, ihramlı bir kimsenin eğer cünüp değilse başını ovmasını, başından bazı saçların düşmesi ya da saçında bulunması mümkün olan bit gibi haşeratın öldürülmesi ihtimalinden dolayı mekruh saymıştır¹⁵⁸.

f. Hadislerde Görülen İhtilafları Çözmesi

Dinin temel kaynağı olması itibarıyla teorik olarak hadislerin hem kendi içinde hem de Kur'an'la çelişmemesi gerekir. Ancak pratikte ya da zahiren durum böyle görünmemektedir. Hadisler incelendiği zaman, hadislerin hem birbiriyle hem de Kur'an'la çeliştiği durumlar söz konusu olabilmektedir. Hakiki manada iki şer'î delil olan Kur'an ve sünnetin ne kendi içinde ne de birbiriyle çelişmesinin söz konusu olamayacağı aşikârdır¹⁵⁹. Zaten âlimler de çelişkinin hakikaten değil de zahiren olduğunu/olması gerektiğini özellikle vurgulama ihtiyacı duymuşlardır¹⁶⁰.

Hadislerin anlaşılmasında zorluk meydana getiren ve müşkil, ihtilaf, teâruz, tenâkuz gibi adlarla anılan ihtilaflar, hadisçiler tarafından izah edilmeye çalışılmıştır. Muhtelifü'l-hadis¹⁶¹ ve müşkilü'l-hadis¹⁶² ilminin ana gayesi de hadislerde görülen ihtilafları çözüme kavuşturmaktır. Hadisçiler zahiri olarak hadislerde görülen ihtilafları cem-telif, te'vil,

156) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 377-378.

157) Müslim, *İ'tikâf* 91, 92.

158) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. III, s. 292. Krş. Kâdî İyâz, *İkmâlu'l-Mu'lim*, C. IV, s. 219.

159) Nesih neticesinde bir hükmün değişmesinden kaynaklan çelişkiler bu kapsamın dışında tutulmalıdır.

160) Örneğin çağdaş müelliflerden Nüreddin İtr, muhtelifü'l-hadis ilgili şöyle demektedir: “Zâhiri, kavâidle çatıştığı için bâtil mânâ vehmettiren ya da bir başka şer'î delille teâruz halinde bulunan hadislerdir.” Bkz. Nüreddin İtr, *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1412/1992, s. 337.

161) Bu konuyla ilgili İsmail Lütfi Çakan tarafından *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)* adlı bir çalışma yapılmış ve bu konu oldukça geniş ve derinlikli bir şekilde incelenmiştir.

162) Bu konu Ayhan Tekineş tarafından *Hadisleri Anlama Problemi* adlı eserde bütün yönleriyle ele alınmıştır.

nesh, tercih ve tevakkuf yöntemleriyle çözmeye çalışmışlardır. Kurtubî'nin şerhinde de bu tür hadisler üzerinde durulmuş ve ihtilafların çözümünde söz konusu yöntemler kullanılmıştır.

Münafıkların sıfatlarıyla ilgili Müslim'de iki ayrı rivâyet yer almaktadır. Bu hadislerin birinde dört sıfat sayılırken, diğer rivayette üç sıfat zikredilmektedir. İlk rivayet şöyledir: *“Dört şey vardır ki bunlar kimde bulunursa o kimse halis münaфіk olur. Kimde bunlardan bir nesne bulunursa onu bırakıncaya kadar kendisinde nifaktan bir haslet var demektir: Konuştuğu zaman yalan söyler. Söz verirse sözünde durmaz. Vadederse vaadinden döner. Kavga ederse baştan çıkar.”*¹⁶³ Diğer rivayette ise üç alamet yer almaktadır: *“Münafığın alameti üçtür: Konuştu mu yalan söyler. Vadederse (sözünden) döner. Kendisine bir şey emniyet edilirse hıyanet eder.”*¹⁶⁴

Kurtubî bu hadislerde iki açıdan işkal söz konusu olduğunu belirtmektedir. Birincisi, iki hadiste zikredilen hasletler birleştirilince sayı beşe çıkmaktadır¹⁶⁵. İkincisi de, bu özellikler bazı Müslümanlarda da bulunabilmektedir¹⁶⁶.

Hadisin zahirine göre, kendisinde münafıklık alametleri bulunan kimselerin imandan çıkacaklarını belirten Kurtubî, Ehl-i sünnet'in anlayışına göre hadisin zahirine göre yorumlanmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Gerekçe olarak da, söz konusu hasletlerin ameli nifakla ilgili olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan bu hususların Peygamberimiz döneminde nifak alameti sayıldığını, zira sahabenin bu hasletlere karşı çok dikkatli olduğunu belirterek, sonraki dönemlerde bu hassasiyet azaldığı için aynı hasletleri taşıyanların itikâdî olarak münaфіk sayılamayacağını belirtmektedir.

Münafıklarda bulunan hasletlerinin sayısının farklı olmasıyla ilgili de, muhtemelen Peygamberimizin bazı nifak hasletlerini yeni öğrenmiş olabileceğini belirterek rivayetler arasındaki ihtilafı gidermeye çalışmıştır. Peygamberimizin yeni zikrettiği nifak alametlerini ya müşahede yoluyla yahut vahiy yoluyla öğrenmiş olabileceğini ifade etmektedir¹⁶⁷.

Kurtubî, iki sahih hadisin ihtilaf etmesi durumunda hadisler arasını cem ederek ihtilafı gidermeye çalışır. *“Ölü, ailesinin ona ağlaması yüzünden azap görür”*¹⁶⁸ hadisi ile, Hz. Âişe'nin Resûlullah'ın böyle söylemediğine, Onun *“Allah ehlinin ağlaması sebebiyle kafirin azabını artırır”* dediğine dair sözünü ve *“Hiçbir günahkar bir başkasının günahını çekmez”*¹⁶⁹ ayetini delil getirmesini birlikte ele alarak iki açıdan rivayetleri cem etmeye

163) Müslim, İman 106.

164) Müslim, İman 107.

165) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 251.

166) Bkz. en-Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, C. II, s. 234; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, C. I, s. 291-293.

167) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 250-251.

168) Müslim, Cenaiz 16.

169) 6/En'am/4; 17/İsra/15; 35/Fatır/18; 39/Zümer/7; 53/Necm/38.

çalışır: Birincisi, Hz. Âişe'nin itirazının öncelikle ravilere olduğunu, ancak ravilerin mutlaka hata etmiş olduklarını söylemenin mümkün olmadığını belirtir. Zira hadisi rivayet eden sahâbîler Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Muğîre b. Şûbe kesin ifadelerle hadisi rivayet etmişlerdir. Sahih bir manaya hamletme imkânı varken böyle bir topluluğun rivayet ettiği haber reddedilirse, tek bir ravinin rivayeti öncelikle kabul edilmemelidir. İkinci olarak, iki rivayet arasında tearuz yoktur. Çünkü bu rivayetler iki ayrı olaydan bahsetmektedir. Her bir sahâbî kendi şahit olduğu olayı anlatmaktadır. “*Hiçbir günahkar bir başkasının günahını çekmez*” ayeti ile bu hadis arasında tearuz bulunmamaktadır. Âlimler, ölünün ehlinin ağlamasıyla azab görmesinin, vasiyet etmesi halinde söz konusu olacağını, zira Cahiliye Araplarının bu yönde vasiyette bulduklarını belirtmişlerdir¹⁷⁰.

Kurtubî, iman ve itikadi konularla ilgili İslam'ın temel ilkelerine aykırı gibi görünen hadisleri, İslam'ın temel prensipleri ışığında yorumlayarak ihtilaflı durumu gidermeye çalışır. “*Bize silah çeken bizden değildir*”¹⁷¹ hadisini izah sadedinde, bu tür rivayetlerde yer alan “*bizden değildir*” ifadesinden maksadın kişinin küfre girmesi olmadığını belirten Kurtubî, Ehl-i sünnet'in itikadına göre şirkin dışında herhangi bir günahattan dolayı bir kimsenin tekfir edilemeyeceğini söyler. Buna göre hadisi te'vil eden Kurtubî, “*bizden değildir*” ifadesinin, “*bizim yolumuza ve dinimize uymayanlar*” şeklinde anlaşılması gerektiğini, ifadenin bu şekilde gelmesinin sebebinin de benzeri durumların ortaya çıkmaması için korkutma ve sakındırma olduğunu belirtir¹⁷².

Kurtubî, çocuğun süt emmesi neticesinde meydana gelen radâ' hükmüyle ilgili (süt emzirmeden kaynaklanan haramlığın) “*Bir ve iki defa emmek haramlığı gerektirmez*”¹⁷³ hadisini yorumlarken, bu hadisin zahiriyle sadece Dâvûd ez-Zâhiri'nin amel ettiğini, ona göre haramlığı gerektiren süt emmenin en az üç defa olması gerekir. Hz. Âişe ile İmam Şâfi'ye göre haramlığın sübûtu için emme miktarının en az beş kez olması gerektiğini nakleden Kurtubî, diğer âlimlere göre tek emmeyle haramlığın sübut bulacağını, İmam Malik ve Ebû Hanife'nin de içinde bulunduğu bu âlimlerin “*Sizi emziren anneleriniz de (size haramdır)*”¹⁷⁴ âyetinden hüküm istinbatında bulduklarını zikreder. Medinelilerin amelinin de bu yönde olduğunu belirterek, Mâlikî mezhebinin görüşünün isabetli olduğuna işaret eder.

On, beş ve üç kez emmenin haramlık sebebi olacağını belirten rivayetlere de işaret eden Kurtubî¹⁷⁵, bu hadisler arasında teâruz olduğunu ve bu rivayetlerle amel etmeyi bırakıp âyete sarılmak gerektiğini söyler. Konuyla ilgili hadislerde en güçlü rivayetin “*Bir veya iki defa emmek haramlığı gerektirmez*” hadisi olduğunu belirten Kurtubî bu hadisi te'vil ederek, sütün mideye varıp varmadığı kesin olmadığı için bir-iki kez emmeyle

170) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. II, s. 582. Krş. el-Hattâbî, *A'lâmu'l-hadis*, C. I, s. 329-220.

171) Müslim, İman 161; Buhârî, Fiten 7.

172) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. I, s. 300.

173) Müslim, Radâ' 17; Tirmizî, Radâ' 3; Ahmed b. Hanbel, VI, 340.

174) 4/Nisâ/23.

175) Bkz. Müslim, Radâ 24, 25.

haramlığın sübut bulmayacağıının ifade edildiğini söyler. Zira çocuğun tam olarak emip emmediği anlaşılmamasından dolayı, bazı rivayetlerde üç, beş ve on kez diye farklı ifadeler yer almıştır¹⁷⁶. Kurtubî böylece hadisler arasındaki ihtilafı ve hadislerin ayetle tearuzunu çözmeye çalışır.

Enes b. Mâlik'in Hayber'in fethine giderken, bineğinin üzerinde yolculuk halindeyken Hz. Peygamber'in uyluğunun açıldığına dair rivayeti¹⁷⁷ değerlendiren Kurtubî, bu hadisin Tirmizî'de yer alan bir hadisle tearuz ettiğini söylemektedir. Tirmizî de yer alan rivayete göre Hz. Peygamber sahâbîlerden Cerhed el-Eslemî'nin uyluğunun açık olduğunu görünce "*Uyluğunu kapat, zira o avrettir*"¹⁷⁸ buyurmuştur. Cerhed hadisinin Enes b. Mâlik'ten gelen rivayete tercih edilmesi gerektiğini belirten Kurtubî, bu hadiste kesin hüküm ve küllî bir kâide konulduğunu söylemektedir. Enes hadisini ise, Hz. Peygamber'in Hayber seferiyle meşgul olmasından dolayı uyluğunun açılmasını fark etmemiş olabileceği şeklinde te'vil etmiştir¹⁷⁹.

Kurtubî hadislerde nesh olgusunun da varlığına dikkat çekmektedir. Zira bazı ihtilaflı hadisler arasında neshin varlığı tespit edilince, ihtilafın giderilmesi kolaylaşmaktadır. "*Ben sizi kabir ziyaretinden men etmiştim, artık ziyaret ediniz*"¹⁸⁰ hadisinde işaret edilen yasağın, bu hadisle neshedildiğini ancak ziyaret yasağının kalkmasının kadın ve erkeklerin tamamı için mi, yoksa sadece erkeklere mi mahsus olduğu konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini belirtmekte ve birinci görüşü tercih etmektedir. Delil olarak da, Hz. Peygamber'in bir kabrin başında ağlayan bir kadın görüp ziyaretten men etmemesini¹⁸¹ zikretmektedir¹⁸².

"*Benden bir şey yazmayın. Her kim Kur'an'dan başka benden bir şey yazarsa, onu hemen silsin*"¹⁸³ hadisindeki yasağın, hadislerin yazılmasına izin veren rivayetlerden önce olduğuna işaret eden Kurtubî yazma yasağının neshedildiğine işaret etmektedir¹⁸⁴.

Sonuç

Endülüs hadis şerh geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan Kurtubî, Müslim'in Sahih'i üzerine erken dönemde şerh yazmış âlimlerden biridir. İlk eğitimini doğduğu coğrafya olan Kurtuba ve çevresinde alan Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, daha sonra Hicaz başta olmak üzere ilim merkezlerini dolaşmış ve İskenderiye'ye yerleşmiştir. Bundan dolayı da hem Endülüs'ün hem de diğer ilim merkezlerinin ilim geleneklerine vakıf olmuş, şark ve garbı şahsında birleştirmiş bir âlimdir.

176) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 184-185.

177) Müslim, Nikah 84.

178) Tirmizî, Edeb 40.

179) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. IV, s. 137-138.

180) Müslim, Cenâiz 106.

181) Buhârî, Cenâiz 32, 43; Ahkâm 11; Müslim, Cenâiz 14, 15.

182) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, II, 632.

183) Müslim, Zühd 72.

184) el-Kurtubî, *el-Müfhim*, C. VI, s. 603.

Kurtubî hem bir dil âlimi hem de Mâlikî fakihî olması itibariyle şerhinde bu iki yön öne çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığı zaman şerhindeki dil tahlillerinin genişliği ve Arap şiirinin zengin örnekleri dikkat çeker. Fakih olması itibariyle de fikhî tahlillere geniş yer vermiştir. Şerhi adeta bir fıkıh kitabı hüviyeti kazanmıştır.

Günümüze ulaşan Müslim şerhleri arasında Kâdî İyâz'ın şerhinden sonra yazılan ikinci şerh olan *Müfhim*, bu şerhten yararlanılarak yazılmış olsa da sistematik olarak daha faydalıdır. Ayrıca, müellife ait özgün görüşlerin zenginliğiyle de dikkat çekmektedir. Bu özelliğinden dolayı olmalıdır ki, yazıldığı dönemden itibaren hadis âlimlerinin dikkatini çekmiş ve başta İbn Hacer olmak üzere pek çok şarih tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Ancak, *Müfhim*'in tahkikli matbu baskısı ilk defa 1995 yılında yapıldığı için yeterince tanınmadığı görülmektedir.

Kurtubî şerhini oldukça sistematik bir şekilde ve sade bir dil kullanarak kaleme almıştır. Bunun sebebi de eserin öncelikli hedefinin medreselerde okuyan hadis talebeleri olmasıdır. Bundan dolayı günümüzde de temel hadis kaynaklarını şerhlerle birlikte okumak isteyenler için *Müfhim*, oldukça elverişli bir kaynaktır. Zira Kurtubî şerhinde hem önceki tartışmaları ve görüşleri sistematik ve veciz bir şekilde ortaya koymuş, hem de kendi görüşünü ayrıca zikretmiştir. Öncelikle hadislerdeki kelimelerle ilgili başta Garîbü'l-Hadîs'ler olmak üzere filolojik kaynaklardan nakillerde bulunmuş ve anlamayı kolaylaştırmak için şiirle istihsadda bulunmuştur. Bu bağlamda hadislerin daha iyi anlaşılması için hadisleri izah ederken ayet ve hadislerden de istifade etmiştir. Fikhî içerikli hadislerin şerhinde oldukça geniş açıklamalar yapmış, fikhî ihtilafların çözümü için ciddi gayret sarfetmiştir. Diğer taraftan hadislerde görülen ihtilafların çözümü için de gerekli açıklamaları yapmaya çalışmıştır. Kısaca, bir hadis metninin anlaşılması için ihtiyaç duyulan bilgi ve açıklamaları büyük ölçüde bu şerhte bulmak mümkündür. Bu özelliklerinden dolayı olsa gerekir ki, daha sonra yazılan başta Müslim şerhleri olmak üzere pek çok şerhin ana başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Kaynakça

- el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-libâs*, I-II, Nşr. Ahmed el-Kalâş, Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1416.
- el-Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Budak, Ali, “*Bir Rivâyetin Tariklerini Karşılaştırmanın Hadisleri Anlamaya Katkısı*”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 12, S. 1, s. 167-191, Samsun: 2007.
- Buhârî, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul: Çağrı, 1982.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V., 1996 (3. baskı).
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V., trs., (2. baskı).

- Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-VI, İzmir: Işık, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen*, I-IV, İstanbul trs.
- Gezer, Arif, *Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *A'lâmü'l-hadîs Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-VI, Thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Al-i Suud, Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1409/1988.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimu's-sünen*, I-IV, Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Itr, Nureddîn, *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn*, Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.
- İbn Ferhun, İbrahim b. Ali Muhammed el-Ya'meri el-Malikî, *ed-Dibacü'l- müzheb fi marifeti a'yani'l-mezheb*, I-II, Thk. Muhammed Ahmedî Ebû'n-Nûr, Kahire: Dâru't-Turas, 1972.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XVII, Riyad: Dâru Tay-be, 1426/2005
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Thk. Abdurrahman et-Türkî, I-XX, 1419/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, es-Sünen, I-II, Thk. Sıtkı Cemîl el-Attâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbu'l-İmâd, Şihâbuddîn el-Askerî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, I-X, Thk. Abdülkadir el-Arnâvud, Dımaşk, 1986-1993.
- İlhan, İhsan, *Kurtubî Tefsirinde Kıraat Olgusu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 2009.
- Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mül'im bi fevâidi Müslim*, I-IX, Thk. Yahya İsmail, Medine: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1990.
- el-Karadâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Çev. Bünyamin Erul, İstanbul: Nida, 2011.
- el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-mustatrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe: Hadis Literatürü*, Çev. Yusuf Özbek, İstanbul: İz, 1994.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir, *el-Câmî' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, I-XXIV, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- el-Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrahim, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi Kitabı Müslim*, I-VII, Thk. Muhyiddin Dîb Müstü, Ahmed Muhammed es-Seyyid, Yusuf Ali Beydevî, Mahmud İbrahim Bezzâl, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.

- Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endülüsi'r-ratîb*, I-VIII, Thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sadır, 1408/1988.
- el-Ma'zerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer, *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*, I-III, Thk. Muhammed eş-Şazeli Neyfer, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye, 1987.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim, *Mukaddimetu Tuhfeti'l-ahfezî*, I-II, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1359.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, I-IV, Nşr. M. Fuad Abdulbâkî, ,y.y., 1375/1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'n-Nesâî*, Riyad, 1417.
- en-Nevevî, Muhyiddin, *Şerhu Sahîh-i Müslim*, I-XVIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1996.
- Oğuz, Ahmet, *Kurtubî'nin "et-Tezkire bi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire" Adli Eseri Bağlamında Kabir Hayatı ile İlgili Hadislerin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.
- Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul: İnsan, 2011 (3. baskı).
- Safedî, Selâhuddin Halil b. Aybek, *el-Vâfî bi'l-vefayât*, , Tkh. Ahmed el-Arnâvud ve diğ-er, I-XXIX, Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Sancaklı, Saffet, "*Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem*", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Önemi*, Ankara: TDV, 2003, s. 305-369.
- Sancaklı, Saffet, "*İbn Battal ve Buhârî Şerhi*", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VII, S. 1, s. 61-93, Samsun, 2007.
- Sandıkçı, S. Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
- Selman, Hasan Mahmud, *el-İmamü'l-Kurtubî: şeyhu eimmeti't-tefsir*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-a'sâr*, I-VI, Thk. Şuayb el-Arnâvud, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1995.
- Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, İzmir: Işık , 2002.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, Beyrut, 1421/2000.
- Topaloğlu, Nuri, "*Kurtubî, Ahmed b. Ömer*", *DİA*, XXVI, s. 454-455, İstanbul 2002.
- Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği: Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*, Ankara: TDV, 2011.
- el-Übbî, Muhammed b. Halfe, *İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim*, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 1998.
- Zirikî, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.